

Rimantas Balsys

OŽYS BALTŲ PASAULĖJAUTOJE: NUO AUKOS AUKŠČIAUSIEMS DIEVAMS IKI VELNIO GYVULIO

ANOTACIJA: mitologų, folkloristų, etnologų darbuose randame prieštarigų nuomonių apie ožio įvaizdį XIX–XX a. papročiuose, tautosakoje, tikėjimuose. Vieniems tyrinėtojams ožys – velnio gyvulys, kitiems jis neatsiejamas nuo baltų dievo Perkūno. Ir vieni, ir kiti dažniausiai remiasi tik vėlyvojo laikotarpio, t. y. XIX–XX a. pr., folkloro tekstais, papročių aprašymais, tikėjimais. Vis dėlto, norint suprasti šio laikotarpio papročiuose, įvairių žanrų tautosakos tekstuose aptinkamų įvaizdžių kilmę ir prasmę, būtina iširti ankstyvuosius, t. y. XIII–XVII a. pab., rašytinius šaltinius, kurie teikia duomenų apie senąją baltų religiją.

ANNOTATION: In the works of mythologists, folklorists and ethnologists we find conflicting opinions about the image of the goat in the 19th–20th-century customs, folklore and beliefs. For some researchers, the goat is the devil's beast, for others it is inseparable from the Balts' god Perkūnas (Thunder). Both often base themselves only on the late period, i.e. folklore texts, custom descriptions and beliefs of the 19th and the beginning of the 20th century. However, in order to un-

derstand the origin and meaning of the images found in the customs and folklore texts of various genres of this period, it is necessary to investigate the early, i.e. the 13th to the end of the 17th-century written sources that provide data about the ancient Baltic religion.

STRAIPSNIO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI: remiantis rašytiniais XIII–XVII a. šaltiniais, XVIII–XX a. pr. tautosaka, papročiais, tikėjimais, nustatyti, kam ir kokių tikslu lietuviai ir prūsai atliko ožio aukojimo apeigas; atskleisti aukojimo ritualui vadovaujančių kulto tarnų ir rituale dalyvaujančiųjų apeiginių veiksmų prasmę.

STRAIPSNIO OBJEKTAS: XIII–XVII a. rašytiniai šaltiniai, kuriuose randama duomenų apie ožio aukojimo apeigas.

TYRIMO METODAI: istorinis lyginamasis, interpretacinis, aprašomasis.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: ožys, Perkūnas, ritualas, aukojimas, tautosaka, papročiai.

KEY WORDS: goat, Perkūnas (Thunder), ritual, sacrifice, folklore, customs.

IVADAS

Dar prieš sėsliąją žemdirbystę klajokliai augino avių ir ožkų bandas, taip apsirūpindami pienu, sūriu, mėsa ir drabužiais¹. Iš ožkų odos buvo daromi indai vandeniui, iš vilnų – audžiamas audėklas palapinėms. Tiek avys, tiek ožkos buvo pjaunamos aukojimui įvairių tautų maldyklose, šventyklose ir šventvietėse².

Ožys indoeuropiečių mitologijoje sietinas su griausmo dievais: Dzeusu, Perūnu, Toru, Indra; vaisingumą generuojančiais dievais – Pušanu, Panu, Dionizu. Ožkos kailis, kaip egida³, yra Dzeuso, Atėnės, kartais ir Apolono atributas⁴.

Dzeusas, kaip teigia graikų mitai, vaikystėje buvo maitinamas ožkos Amaltėjos pienu. Iš vieno Amaltėjos rago tryško nektaras, iš kito – ambrozija. Nulaužtą Amaltėjos ragą vadino „Gausybės ragu“, Plutu (turtu) arba Tyche (laime), iš kurio tekėjo neišsenkama gausybė maisto ir gėrimo⁵. Kitas mitas liudija, kad iš Amaltėjos kailio buvo padarytas Dzeuso skydas – egida – dievų globos ir rūstybės simbolis. Atėnės garbei ant Akropolio kasmet buvo aukojamas ožys, o jo kailiu apgobiamą Atėnės skulptūra⁶. Iš daugybės zoomorfinių Dionizo pavidalų, kurie aptinkami graikų mitologijoje, vienas dažniausių ir svarbiausių yra ožio pavidalas. Būtent dėl tos priežasties ir Dionizo – ožio palydovais tampa taip pat ožio pavidalu ar bent ožišką prigimtį rodančiais ragais ir kanopomis apsiginklavę faunai ir satyrai. Iš čia, t. y. šios eisenos dalyvių traukiamų dainų, radosi ir tragedijos pavadinimas⁷. Senovės indų dievui Pušanui aukojamas ožys; Pušano vežimas, kuriuo jis keliauja dangumi, taip pat traukiamas ožiu⁸. Ožiais kinkytu vežimu dangaus skliautu keliauja ir skandinavų griausmo dievas Toras⁹.

Pabaltijo žmonės su gyvulininkyste susipažino ankstyvojo ir vidurinio neolito sandūroje (III tūkst. pr. Kr. – II tūkst. pr. Kr. pirmasis ketvirtis)¹⁰. Kaip rodo archeologiniai duomenys, vieni pirmųjų mūsų protėvių prijaukintų gyvulių buvo ožkos. Tokį pasirinkimą greičiausiai lėmė šių gyvūnų savybės – jie nėra išrankūs maistui, lengvai dauginasi ir greitai auga, yra gana ramaus būdo ir nebaikštūs.

Ožio populiarumą, jo išskirtinę vietą rodo lietuvių kalbos duomenys. Šio gyvulio vardą mūsų protėviai suteikė įvairiausiems savo padargams ir įrankiams¹¹. Ožys lietuviams ne tik gyvulys su dideliais ragais, bet ir „stovas malkoms pjauti“, „stovas su kojomis, ant kurio padedami tašomi medžiai“, „medinis suolelis drožiamiesiems daiktams įstatyti“, „prietaisas lankams lenkti“, „suolas rugiams blokšti“, „rastas, į kurį įtvirtinami mintuvai“, „suolas kūliams krėsti“, „prietaisas odoms priveržti“, „tam tikros kojos duonkubiliui“, „siuvėjo lyginamasis prietaisas“, „briko ar rogių pirmagalio sėdynė“, „dvišakis avių kailiui ištempti“, „vežimo dalis – dvišakis“, „rastų krūvos sutvirtinimas“, „neštuvai plytoms nešti“, „gegnė“, „gegnės ar sijos atrama“ ir „porinis oblius“, „lytlauža“, „taranas, mūradaužys“ ir t. t.¹². Ne kiek mažiau reikšmių turi ir ožka, kuria vadinamos „mažos tvirtos rogės, ant kurių dedamas vežamo rasto laibgalys“, taip pat – „vėjo malūno pamatas, ant kurio sukiojasi visas malūnas“, „dviratis“, „pradalgės pabarzdė“, „klaida, padaryta metant audimą“, „kortų lošimas“¹³. Bent po kelias reikšmes turi ir lekšemos oželis, ožiukas¹⁴. Su žodžiais ožka, ožys apstu frazeologizmų, patarlių, priežodžių, keiksmų, mįslių¹⁵. Plačiai ožys apdainuotas ir liaudies dainose.

Ožio populiarumą mūsų „išgyvenimo istorijoje“ liudija ir gausybė išlikusių Lietuvos vietovardžių bei vandenvardžių su šakni-

mi ož- (Ožekiai, Ožininkai, Ožynai, Ožkarčiai, Ožkinai, Ožkos ragas, Ožlaukiai, Ožnugariai, Ožkabalys, Ožkalupė ir kt.)¹⁶.

Visa tai rodo, kad šis gyvūnas ir pagoniškoje baltų religijoje, jos pasaulėjautoje turėjo užimti ir užėmė ypatingą vietą. Kokią? Į šį klausimą bent iš dalies jau bandyta atsakyti.

1. OŽYS – VELNIO GYVULYS?

Bene labiausiai aptartas ožio įvaizdis tautosakoje, tikėjimuose, papročiuose. Dažniausiai konstatuojama, kad ožys – velnio gyvulys. Vienas pirmųjų ožio ir velnio sąsajas folklore analizavęs Norbertas Vėlius pastebi, kad ožka (taip pat ir ožys) lietuvių tikėjimuose laikomas nešventu, t. y. velnio, gyvuliu (*mitologinėse sakmėse velnias dažniausiai vaizduojamas ožio pavidalo, ožys su velniu siejamas ir pasakose*), čia pat pridurdamas, kad *vargiai velnio ir ožkos sąsajos atsirado dėl krikščionybės poveikio, nes jos yra daug senesnės*¹⁷.

N. Vėliui antrina A. J. Greimas sakydamas, kad *kiekvienas tautosakos mėgėjas neabejodamas pasakys, kad ožys – tai velnio sutvėrimas, kad velniai ir patys dažnai naudojami velnio pavidalu*¹⁸. Tą pačią mintį kartoja ir daugelis jaunųjų folkloristų. Pavyzdžiui, Elena Kiškienė 2008 m. rašytame straipsnyje teigia: *Ožka, ožys, kaip ir arkllys, lietuvių tikėjimuose laikomas velnio gyvuliu*¹⁹. Analizuodama lietuvių frazeologizmus V. Masilionytė konstatuoja velnio ir ožio ryšį frazeologijoje. Prienama prie išvados, kad kai kurie frazeologizmai („žemės kuilys“, „žemės ožys“) yra *motyvuoti ne metaforiškai, o simboliškai, tai yra jie suprantami ne įžvelgiant dviejų reiškinių panašumus, o remiantis specialiu simboliu žinojimu, kad kiaulė ir ožys – vieni dažniausių zoomorfinių Velnio pavidalų, o velnias gali sukelti smarkų vėją*²⁰. Ožio sąsajas su velniu savo darbuose ne kartą akcentuoja ir V. Toporovas²¹, G. Beresnevičius²², A. Vaicekuskas²³ ir kiti tyrinėtojai.

Iš tikrųjų tikėjimuose ir sakmėse velnias sutveria ožką arba ją pasiverčia, iš ožkos šlapumo Liucipierius padaro degtinę²⁴. Ožiu ar ožiuku paverčiami įžeidę seneliu persirengusį Dievą²⁵. Mirusieji kapinėse taip pat gali pasirodyti ožiukų pavidalu²⁶. Iš čia radosi ir pasakymai: „Ožys – velnio gyvulys“; „Ožys (suprask – velnias) keikiamas tunka“. Greičiausiai tuo pat metu atsirado ir aiškinimai, kad ožį, ožką sapne matyti yra ne itin gerai (joti ant ožkos – gėda, gerti ožkos pieną – apkalbos, kaltinimai; ožką pjauti – turėsi keblumų; ožį sapne kirpti – darbas nevaisingas; melžti ožką – liga šeimoje ir pan.). Panašūs arba tokie pat folkloro tekstai ir tikėjimai žinomi ir mūsų kaimynams latviams²⁷, estams²⁸, slavams²⁹.

Šį sąrašą būtų galima tęsti, tačiau kur kas svarbiau pastebėti, kad išvardintieji tikėjimai, sakmės, frazeologizmai – tai vėlyvasis (XIX–XX a. pr.) laikotarpis. Jau ne sykį akcentuota, kad, norint suprasti šio laikotarpio papročiuose, įvairių žanrų tautosakos tekstuose aptinkamų įvaizdžių kilmę ir prasmę, būtina ištirti anksčiau, t. y. XIII–XVII a. pab., rašytinius šaltinius, kurie teikia duomenų apie senąją baltų religiją.

2. OŽIO AUKOJIMAS XIII–XVII A. ŠALTINIUOSE

Vienokio ar kitokio gyvulio pasirinkimas aukojimui nėra atsitiktinis, jis priklauso nuo dievų, į kuriuos ta auka kreipiamasi, norų; dievai savo ruožtu turi savo mėgstamus, jiems dažnai atstovaujančius gyvulius³⁰. Antikos laikų aukojimo ritualų analizė rodo, kad žemės ir požemio dievams dažniausiai aukodavo tamsius gyvulius, o kitiems dievams (ypač dangaus, atmosferos valdy-

tojams) – šviesius gyvulius³¹. Kokiems dievams ir kokia intencija ožį aukoję baltai?

Į šį klausimą dar XVII a. pab. pirmasis atsakymo ieškojo M. Pretorius. Tiesa, jo pastaba – *galimas daiktas, kad tiek Kurkai (Gurcho), tiek Pergrubiui (Pergrubrio) buvo aukojamas ožys, bet tai buvo pasirinkama laisva valia, nes nelygu šeimininko galimybės, kiti galėję aukoti netgi jautį ir tai darydavę abiem dievams, nors dažniausiai aukojimui skersdavę ožį, kad dievas laimingų laukų darbus ir skalsintų valgi namuose*³², kaip matyti iš formulotės, laikytina tik prielaida, kurią šio straipsnio pabaigoje galėsime arba patvirtinti, arba paneigti.

Pirmasis apie ožių aukojimą karo metu užsimena Henrikas Latvis „Senajoje Livonijos kronikoje“. Ties 1211–1212 m. data rašoma: *Pilyje kilo riksmas ir šūkavimai iš džiaugsmo, ir jie [lyviai] pagal seną paprotį dievų garbei skerdė gyvulius ir, norėdami pasityčioti iš krikščionių, vyskupo ir visos kariuomenės, metė iš pilies žemyn paaukotus šunis bei ožius*³³.

Sunku įvertinti aprašytąjį aukojimo būdą – mesti aukojamus gyvūnus nuo pilies sienų žemyn. Pirmoji priežastis – niekur daugiau nėra žinių apie baltų praktikuotą šunų aukojimą dievams. Antroji – paprastai aukojamas gyvūnas (bent jau didesnį jo dalis), kaip matysime iš vėlesnių šaltinių, yra pačių aukotojų panaudojama maistui, tuo maistu pasidalijama su dievais (juolab kad pilyje besiginantiems lyviams to maisto galėjo / turėjo trūkti). Galbūt lyviai nuo pilies sienų metė ne ožius, kaip teigia kronikos autorius, o tik jų kailius. Neįvardintas šiame šaltinyje ir aukojimo adresatas. Įvertinę Ž. Diumezilio ir juo sekusiųjų³⁴ teoriją apie tris aukščiausius indoeuropiečių dievus ir jų funkcijas, taip pat Perkūno pagalbą lyvių

1 pav. A perrašo fragmentas - žynys Vurškaitis [Wourschaitis], aukojantis ožį [725a lp.] (Lukšaitė 1999: 186) Sūduvių knygelė - vakarų baltų religijos ir kultūros šaltinis. I dalis: formalioji analizė. Rolandas Kregždys. Iš LITUANISTICA. 2009. T. 55. Nr. 3–4(79–80), p. 174–187

karo žygio metu (ledu sukausto Kuršių įlanką)³⁵, hipotetiškai galime teigti, kad šis aukojimo ritualas skirtas karių globėjui Perkūnui³⁶.

Prūsams priskiriamuose šaltiniuose ožio aukojimą pirmasis 1518 m. paskelbtame veikale „Apie Prūsijos senovę“ aprašo Erazmas Stela. Jis teigia, kad giriose ir miškeliuose gyvenantiems dievams buvo aukojami gyvuliai, o ožius dievams skirdavo ...*dėl vislios šių gyvulių prigimties. Mat laikė juos labiausiai tinkamus lyčių susijungimui, be kurių gyvų būtybių tarpe negali būti pratęsiama giminė*³⁷. Deja, ir šiame šaltinyje nenurodyta, kokiems konkrečiai dievams aukojama. Reikšminga pastaba, nurodanti, kodėl aukoti pasirinktas būtent ožys.

Nepaisant kryžiuočių ordino įsigalėjimo XIII a. ir krikščionybės sklaidos, ožio aukojimas prūsų gentyse plačiai buvo praktikuojamas dar bent tris šimtmečius. Tą rodo XVI a. šaltiniai, kuriuose raginama kovoti su įsisenėjusia stabmeldiška tradicija. Antai 1525 m. liepos 6 d. Albrechto Brandenburgiečio įsake rašoma: ...*kur slapti abejotinos reputacijos pamokslininkai, maištininkai arba kiti nekrikščioniški vyrai ar moterų mokytojai gyvena visiškai stabmeldiškai, garbindami ir melsdami šventąjį ožį, pranašaudami ar panašiais dalykais užsiimdami, taigi taip nekrikščioniškai elgdami, ten reikia juos rimtai prižiūrėti*...³⁸.

Bemaž toks pat tekstas ir tų pačių metų (1525) gruodžio 10 d. „Krašto valdymo nuostatuose“: *Dabar, kai mūsų krašte burtininkavimas, ypač ožio garbinimas Semboje, yra visuotinai paplitęs, įsakome visiems mūsų valdininkams, taip pat bajorams, tarėjams ir miestų bei kaimų kilmingiesiems atidžiai sekti ir, jei bus surastas vyras, ar moteris, užsiimantys burtininkavimu arba linkę garbinti ožį, apie juos turi būti mums pranešta. Ir tas, kuris bus pripažintas šio straipsnio pažeidėju, turi būti pagal įstatymą nubaustas*³⁹.

Nors abiejuose raštuose lyg ir akcentuojama, kad garbintas pats ožys, tuo vargiai reikėtų tikėti. Jau ne kartą pastebėta, kad tokio pobūdžio dokumentuose, kuriuos rengė uolūs krikščionybės platintojai ir sergėtojai, informacija būna sąmoningai ar dėl kitų priežasčių iškraipoma arba pateikiama tendencingai. Kad ožys ne garbinamas, o aukojamas dievams, siekiant jų palankumo, rodo kiti XVI–XVII a. šaltiniai.

S. Grunau 1529 m. paskelbtoje „Prūsijos kronikoje“ aprašytos dvi ožio aukojimo apeigos. Pirmoji apeiga, kurios metu Vaidevūčio (*Widowuti*) palikuonims buvo paskirstytos Brutėnijos žemės, kronikos autoriaus duomenimis, vyko 573 metais. Sakoma, kad *Pirmausia Krivių krivaitis (crywe kyrwaito) paėmė ožį ir paplovė jį priešais šventąjį ažuolą už visų nuodėmes, o jo mėšą kartu su kitu žyniu iš Rikojoto (Rickoyoto) kepė priešais ažuolą, dievų buveinę, pridėdami to ažuolo lapų, po to gėrė poskeiles midaus ir sumigo*“ <...>, o ryte kiekvienas iš sūnų turėjo prisiekti prie šventojo ažuolo, ir jiems buvo padalintos Brutėnijos žemės⁴⁰.

Kita ožio aukojimo apeiga (S. Grunau liudijimu, regėta jo paties, vadinas, XVI a. pr.) vyko vieno kaimo pirkioje. Kronikos autoriui teko prisiekti Perkūno vardu, kad apie matytą sueigą ir joje atliktą ožio aukojimo apeigą niekam neprasitars. Taigi S. Grunau rašo: *Paskui jie [prūsai] ėmė ožį, pašventino jį ir sukalbėjo [jo aukojimui skirtą] ilgą maldą. Po to jie ėjo kiekvienas skyrium ir turėjo vaidilučiui (waidlotten) išpažinti savo nusižengimus, atseit pasakyti, ką yra padarę priešingai negu jis mokė. Po to visko ožį suėmę palaikė, vaidilutis (waydlott) jam nuplovė galvą, jie surinko kraują, kurį jie duoda kaip vaistą susirgusiems gyvuliams, nulupo ožiui kailį, sukapojo į gabalus mėšą, o moterys ligi tol jau*

*karštai iškūreno kepamąją krosnį. Ožio mėšą sudėstė ant ažuolo lapų ir kepė, o paskui ėmė gerti ir valgyti*⁴¹.

Iš aprašų matyti, kad pirmuoju atveju apeigai vadovauja vyriausias Krivis ir aukojama centrinėje prūsų šventykloje – Rikojote, kur stovi Patulo, Patrimpo ir Perkūno stabai. Didelė tikimybė, kad būtent šiems trims aukščiausiems dievams ir yra skirta ožio auka. Į dievų trejetą nurodo ir aukojimo tikslas – žemių dalyba, nuodėmių nusivalymas, iškeliajimas pas maloninguosius dievus. Prisiminti ni toje pačioje kronikoje paskelbti įstatymai, nurodantys „kaip jie turi kartu gyventi“, kur sakoma, kad privalu *garbinti aukščiausius dievus, t. y. Patulą (Patollo), Patrimpą (Patrumppo), Perkūną (Perkuno), nes jie mums davė žemės ir žmonių, ir duos dar*⁴². Tiesa, žemių paveldėtojai prisiekdami mini tik Perkūną⁴³, tačiau priesaikos rituale tuo pat metu dalyvauja visi trys aukščiausieji dievai, nes prisiekiantysis turi pradžioje padėti rankas tėvui ant galvos, o paskui paliesti „savo galingųjų dievų ažuolą“⁴⁴. Rankų uždėjimas tėvo galvos ir ažuolo (altoriaus?) ir kraujo (šiuo atveju – ožio) auka rodo giminytės ryšio patvirtinimą (sutvirtinimą) tarp dievų, valdovo ir jo sūnų – žemių paveldėtojų. Toks rituališkai pašventintas kraujas turėjo ypatingų galių, todėl vartotas gyvuliams gydyti.

Antruoju atveju apeiga vyksta prūsų valstiečio ūkyje, jai vadovauja vaidilutis (*waidlotten*), o aukojimo tikslas – išpažinti savo nusižengimus. S. Grunau prisipažinimas, kad jam teko prisiekti Perkūno vardu, sykiu yra ir nuoroda į apeigos adresatą, t. y. didelė tikimybė, kad ir visi apeigos dalyviai, kalbėdami maldą, aukodami ožį, išpažindami savo prasižengimus, kreipėsi į dievą Perkūną.

S. Grunau kronikos žinios (jei tikėsimė kronikoje nurodyta pirmojo aukojimo data) rodo, kad ožys prūsų aukotas bent kelis ar net keliolika šimtmečių⁴⁵, o tai savo ruožtu paaiškina, kodėl būtent ožio aukojimą prūsai taip plačiai praktikavo ir po krikščionybės įvedimo.

Išsamiausia XVI a. aprašą, kuriame išsamiai pavaizduotas ožio aukojimo ritualas, atliekamas taip pat valstiečio sodyboje, perteikia „Sūduvių knygelės“ (1520–1530 m.) autorius: *Taigi, kada jie nori aukoti ožį, susieina keturi arba šeši kaimai. Jeigu jų būna daug, tai perka bulių ir susieina visi į vieną trobą. Čia gerai įkuria ugniakurą, moterys atsineša kvietinių miltų ir užmaišo teslą. Ožį ar bulių jie atveda prie Viršaičio (Wourschaiti), tas uždėda ant jo abi rankas ir kalba melsdamas visus dievus, kad jie priimtų jų šventę ir pašventintų šią mėšą ir duoną, kad jie garbingai galėtų atlikti savo aukojimą. Dievus išvardija pagal galybę. Tada jie veda ožį į klauoną, pakelia ir visi eina aplink jį. Viršaitis dar kartą kreipiasi šaukdamas į visus dievus, prisijusiosia prijuostę ir kalba: „Tai yra girtinas šventas mūsų tėvų atminimas, kad atpirktume mūsų dievų rūstybę,“ – ir nuduria ožį. Kraujo neleidžia ant žemės tekėti, bet visus juo apšlaksto. Tada doroja mėšą ir sudėda ją į katilą; vyrai susėda aplink ugnį, o moterys atsineša kvietinės teslos, padaro iš jos bandeles ir dalija jas vyrams. Šie svaiddo nekeptą duoną per liepsnojančią ugnį vienas kitam, kol pajunta pakankamai iškepus. Po to dalija mėšą. Kai ji išvirusi, ryja ir geria iš ragų visą naktį. Prieš aušrą išeina visi priešais kaimą, nešasi su savimi kaulus ir trupinius – viską, kas likę. Visą jie sudėda į įprastą vietą, užpila žemėmis ir saugo, kad neateitų čia gyvuliai bei šunys. Po to išsiskirsto į namus ir atsiduoda dievams. Paaukoja savo zegnotui, kurį vadina Viršaičiu, didžiai gerbdami ir giedodami*⁴⁶.

Taigi ožys čia aukojamas visiems dievams, kurie toje pačioje „Sūduvių knygelėje“ ir išvardinti⁴⁷. Aukojimo tikslas – atpirkti die-

vų rūstybę. Iš esmės šis siekis yra identiškas pirmiau aptartajam (nuodėmių atpirkimas). Tai paaiškina, kodėl aukojamas ožys ir kodėl jo krauju apšlakstomi visi rituale dalyvaujantieji. Dar izraelitai⁴⁸ aukojamo gyvulio gyvybę laikė pakaitalu gyvybės aukotojo, kuris aukos veiksmu pripažindavo, kad yra užsitraukęs Dievo bausmę už nuodėmes. Tad viskas turi būti apvaloma krauju, nes be kraujo išliejimo (apšlakstymo) nėra atleidimo.

Aukojimas bendruomeninis (keturi, šeši kaimai), tad kiekvienas ne tik apšlakstomas ožio krauju, bet ir privalo suvalgyti dalį paauskoto gyvulio mėsos ir čia pat užmaišytos ir iškeptos duonos. Šitaip galėjo būti parodoma aukotojų giminytė su dievų gyvūnu, o per jį ir su pačiais dievais⁴⁹. Viršaičio atliekami apeiginiai veiksmai (rankų uždėjimas ant ožio) aiškintini kaip aukotojo (viršaičio) susitapatinimas su atnašaujama auka. Taip visos apeigos metu dalyvaujančiųjų nuodėmės perkeliama ant ožio galvos. Dar atkreiptinas dėmesys į vieną ritualo sąlygą – jis turi būti baigtas iki saulės patekėjimo, tad prieš aušrą viskas, kas liko nesuvalgyta apeigos dalyvių, turi būti užkasta į žemę. Regis, kad ši ritualo sąlyga yra viena iš privalomų ir turinti ypatingą svarbą, nes tokie pat ar panašūs reikalavimai minimi ir kituose ožio aukojimo aprašymuose.

Atskirai aptartina dar viena „Sūduvių knygelėje“ paminėta detalė, glaudžiai susijusi su analizuojamąja tema. Knygelės autorius aprašė ne tik ožio aukojimo ritualą, bet ir to meto prūsų vestuvių apeigas, kurios užbaigiamas taip: ...*atneša jaunajai jaunuosios gaidį, keptus ožio arba buliaus pautus*.... Dar priduriama, kad vestuvėms negalima skersti jokio skapo⁵⁰.

Porą šimtmečių vėliau M. Pretorijus teigia, kad XVII a. pab. toks paprotys jau nebuvo žinomas: *Aš teiravausi kuo stropiausiai, ar yra kada buvę atvejų, kad jauniems duotų valgyti meškino, ožio ar kt. pautelius, tačiau gavau atsakymus, kad tai negirdėtas jų krašte dalykas. Beje, pasitaiko, kad koks nepraustaburnis marčią pakirkina tokiu klausimą: kaip jai patikę ožio pautai (turimas omenyje vedybinis gyvenimas). Tačiau in natura (iš tikrųjų) jauniems to patiekalo neduoda, nors šiaip nadruviai mielai valgo eržilų, ožių, bulių pautelius*⁵¹. M. Pretorijaus pastebėjimai, kaip matome, gana prieštaringi. Vis dėlto iš etnografinių aprašų matyti, kad iki pat XX a. vid., o pavieniais atvejais ir iki XX a. pab. išliko paprotys paskubomis išsikepti ir suvalgyti skerdžiamų ar romijamų gyvulių pautus. Manoma, kad toks patiekalas neša palaimą, sveikatą, užtikrina vaisingumą, lytinį vyro pajėgumą. Dėl šios priežasties patiekalas yra ruošiamas paties šeimininko (skerdėjo, romytojo), stengiantis neprileisti moterų ir vaikų, kad gaminamas maistas neprarastų savo ypatingų galių⁵².

Beje, antikos laikais neįstengiant paaukoti gyvulių, dievų garbei buvo statomi akmeniniai paminklai kaip jaučių ir karvių pakaitalai, o nuo II ir III a. itin išplito jaučio sėklidžių aukojimas. Šiuos rinktinius organus tiek vyrai, tiek moterys aukodavo per privačias ir viešąsias apeigas, apie kurias žinoma iš lotyniškų įrašų. Nuo 160 m. po Kr. šie aukojimai labiau siejami su Kibelės, Didžiosios motinos, kultu, taip pat su aukojimais *už imperatoriaus saugumą*⁵³. Prisimintinos čia ir romytų galvijų – eržilų, jaučių, ožių pautų aukojimas dievui Ganikliui XVI a. pabaigoje⁵⁴.

Jonas Maleckis-Sandeckis savo 1551 m. rašytame laiške Jurgiui Sabinui, kaip žinoma, rėmėsi „Sūduvių knygele“, todėl informacija apie ožio aukojimą perpasakota bemaž pažodžiui⁵⁵. Dėl to šiuokart J. Maleckio-Sandeckio darbą paliksime nuošaly. Dėl tos pačios priežasties plačiau neanalizuosime ir J. Strijkovskio

bei A. Guagnini kronikose aprašytų ožio aukojimo apeigų⁵⁶. Pirmasis rėmėsi ir sekė „Sūduvių knygelės“ autoriumi, o antrasis tą pačią apeigą perrašė iš M. Strijkovskio.

Kur kas svarbesnis aptariamajai temai dar vienas XVI a. autorius – Lukas Davidas. Tiesa, jis, vaizduodamas senąją prūsų religiją, taip pat naudojosi „Sūduvių knygele“, tačiau ožio aukojimo apeiga, regis, yra aprašyta (ar bent jau iš esmės papildyta), remiantis to laikotarpio amžininkų informacija. Tą rodo visiškai kitoks nei visuose iki tol aptartuose šaltiniuose ožio aukojimo tikslas – atitolinti, nuvyti ligas nuo sergančio žmogaus ar gyvulio.

Taigi Luko Davido kronikoje sakoma: *Jie žino taip pat dar kitą ožio garbinimo būdą, ypač tokiais atvejais, kai kas nors suserga ar kam nors kas suskauda, arba kai kam nors suserga gyvuliai, arba jei kas nors turi šiaip kokią reiką*⁵⁷. Vaidila, kuris, L. Davido kronikos duomenimis, vadovauja šiam ritualui, nurodo, kas, kaip ir kada turi būti aukojama: *Prieš pradedant, turi būti uždegtas didelis laužas; tada šeimininkas turi išvesti tą, ką nutarė paaukoti dievams. Jeigu jis panorą paaukoti dievams ožį, turi to ožio galvą ir ypač snukį laikyti arti ugnies. Šeimininkui laikant ožį prie ugnies, vaidilutis paima iš laužo liepsnojantį pagalį ir, laikydamas jį rankoje, prūsiškai meldžiasi: „O jūs, gerieji dievai, žinote, kad šeimininkas N. N. paskyrė jums šį ožį, kurį jums atneša ir duoda prašydamas būti jam gailėstingus jo bėdoje ir liūdesyje, ligoje ir nelaimėje*“⁵⁸.

Po tokios maldos vaidila nupjauna ožiui galvą ir įmeta ją į ugnį, o paskui nulupa kailį, ožį perpjauna, išima vidurį; širdį, plaučius ir kepenis suriša luobu ir kartu su mėsa įleidžia į katilą, pilną sūdyto vandens⁵⁹. Pirmiausia visiems po lygiai padalijami ir suvalgomi širdis, plaučiai ir kepenys, vėliau – po dubenėlį sriubos ir galiausiai kiekvienam paskiria po dalį ožio mėsos. Apeigos pabaigoje (pasak L. Davido, prieš pradedant gerti) vaidila (Waideler) abiem rankomis iš laužo čiumpa žariją ir deda ar meta ją sau ant plikos galvos, paskui vėl ją sugriebia nuo galvos rankomis ir meta į ugnį, pasilenkęs pirštais tveriasi žemės ir sako: „Labba, Labba.“ Taip turi padaryti kiekvienas, kuris valgė garbinamos ožio mėsos⁶⁰.

Be jau paminėtos išskirtinės aukojimo intencijos, iki šiol niekieno neaprašytas, nežinomas dar vienas aukojimo ritualo elementas – ožio galvos laikymas arti ugnies, galvos nukirtimas ir įmetimas į ugnį bei atitinkamas vaidilos elgesys – žarijų dėjimas sau ant galvos. Vaidilai uždėję rankas ant ožio galvos, visi sergančiojo negalavimai, matyt, yra perkeliama ant aukojamo gyvulio galvos (taip pat, kaip ir nusižengimai), po to galva su visomis ligomis nukertama ir sudeginama. Prisiminus, kad auka ir aukotojas ritualo metu susitapatina, logišku laikytinas ir kitas vaidilos ir visų kitų apeigoje dalyvaujančiųjų veiksmas – apsivalymas nuo negalavimų dedant žarijas iš apeiginio ugniakuro sau ant galvos.

Vaidilos kalbamoje maldoje nuolat pasikartojantis kreipinys „O jūs, gerieji dievai“ rodo, kad kreipiamasi į visus prūsų dievus. L. Davido kronikoje minimi ir aprašyti tik trys aukščiausieji prūsų dievai – Patulas, Patrimpas ir Perkūnas. Išeitų, kad jiems, siekiant pasveikti, išgydyti ligonį, ir yra aukojamas ožys.

Pateikęs šį gana išsamų ožio aukojimo aprašą L. Davidas priduria, kad *jie turi dar ir kitų ožio aukojimo būdų, kaip kiekviena proga sugalvoja vaidila* (Waideler)⁶¹.

Aptartajam L. Davido aukojimo atvejui gana artimas kitas XVI a. šaltinis – Labguvos Amtmono tarnybinis raštas Oberburggrafui Christophui von Kreytzenui (1571 m. lapkričio 26 d.), ku-

riame perpasakota istorija apie Labguvos krašte siautusį marą ir priemonės, kurių griebėsi valstiečiai, siekdami atitolinti šią baisią nelaimę. Teigiama, kad Pupkaimiuose gyvenantis valstietis Mikelis išaiškino, jog tai deivė *Diedewaithe* ant jų visų labai supykusi ir jei su ja nebus susitaikymo, nedaug liksią gyvų. Deivės permaldavimo ėmėsi jau minėtas valstietis Mikelis, sykiu su kaimiečiais atlikęs ožio aukojimo ritualą. Gaila, kad pati aukojimo apeiga aprašyta gana fragmentiškai, paminint tik, kad visi suklaupę meldėsi ir atlikinėjo apeigas bei paaukojo juodą ožį, kuriam *ant namų slenkščio nukirto galvą*⁶². Su ankstesniu aprašu pastarąjį sieja aukojamo ožio galvos nukirtimas (taip atsikratoma maro?), tačiau skiriasi šio ritualinio veiksmo vieta. Šiuo atveju pasirinktas slenkstis. Tai ypatinga vieta, skirianti savą (saugią) erdvę nuo svetimos (nesaugios), šį pasaulį ir anapusinį. XIX a. pab. – XX a. pr. tautosakoje ir tikėjimuose apstu pavyzdžių, rodančių, kad už durų (slenksčio) kritiniais gyvenimo momentais (gimtuvės, krikštytos, vestuvės) budi mirties deivė Giltinė (*Diedewaithe* laikytina jos efemizmu) ir laukia savo aukos. Dėl tos priežasties dar ir XX a. žinomas paprotys vežant kūdikį krikštyti ant slenkščio nukirsti gaidžiui galvą, o krikštijamąjį kūmoms paduoti per langą⁶³.

Aukoti pasirinktas juodas ožys. Ši spalva greičiausiai sietina su maru. Būtent taip XIX a. pab. – XX a. pr. sakmėse vaizduojamos Maro mergos, Maro deivė⁶⁴.

Itin originaliu ir reikšmingu aptariamajai temai laikytinas dar vienas XVI a. dokumentas, vadinamasis „Lapelis iš dingusio laiško“. Jame sakoma: *Taigi paimkite ožį ir nuveskite jį į trobą, ir paklokite po juo šieno, kad jis ant jo stovėtų, ir paimkite saują šieno, suvilgykite vandeniu, apšlakstykite ožio galvą ir sakykite: mes garbiname tave, žemiškasis dieve, greta dangiškojo, ir paimkite ožį, ir užmuškite jį, ir išvirkite, ir kai jis išvirs, nedėkite mėsos į dubenį, bet padėkite ant stalo, kur turi būti pabarstyta šieno, ir*

2 pav. Kapinės Turkmenistano kaimelyje Nochure. Šaltinis: <http://vyras.balsas.lt/4945-Ant-ozio-i-dangu-/>

*valgykite, ir kai suvalgysite, surinkite visus kaulus į krūvą, kad nė vienas nedingtų, ir sudeginkite juos. Tai turi daryti visi vyrai*⁶⁵.

Aprašyto aukojimo adresatas – „žemiškasis dievas“ „greta dangiškojo“ gali būti interpretuojamas įvairiai: a) visi žemės ir dangaus dievai (sekant „Sūduvių knygele“); b) dievas Ukopirmas (*Occopirnum*), kuris J. Maleckio-Sandeckio apibūdinamas kaip *dangaus ir žemės dievas*⁶⁶; c) Puškaitis (*Puschaitus*) ir Ukopirmas (*Ockopirmus*), į kuriuos, „Sūduvių knygelės“ duomenimis, labai panašiai kreipiamasi siekiant sugauti vagį⁶⁷; d) žemės dievas (*Pergrubrius*, *Puschayts*, *Ockopirmus*?), kuris tik prilyginamas dangiškajam dievui⁶⁸. Gretinant su jau aptartais aukojimų aprašais, labiausiai tikėtina, kad auka skirta visiems tuo metu dar žinomiems ir garbinamiems dievams. Juolab kad ritualo eiga arba bent jau kai kurie jos elementai (aukojimo vieta, aukos pakėlimas, bendras mėsos valgymas, kaulų sudeginimas) iš esmės kartojasi, t. y. žinomi iš ankstesniųjų aprašų.

Atskirai aptartini iki tol nežinomi ritualiniai veiksmai – aukojamo gyvulio šlakstymas vandeniu ir aukos bei jau išvirtos mėsos dėjimas ant šiaudų. Pirmasis veiksmas praktikuotas dar Senovės Graikijos ir Romos pagonių. Pasak R. L. Fox, aukojamas gyvulys būdavo apšlakstomas vandeniu tam, kad imtų drebėti ir taip parodytų sutinkąs būti auka dievams⁶⁹. Tokias pat senas tradicijas turi ir šiaudų (šieno) barstymas, klojimas, patiesimas ten, kur bus aukojama, kur bus patiekiamas iš aukojamų kultūrų, gyvulių mėsos ar kitų produktų pagamintas maistas⁷⁰.

Viso teksto stilistika, pastaba, kad *taip turi daryti visi vyrai*, atskirų ritualo dalių išryškinimas rodytų, kad šis laiškas nėra kurio nors konkretaus aukojimo aprašas, o kur kas labiau ritualo eigos aprašas (reglamentas), kuriuo siekiama unifikuoti, o sykiu ir įtvirtinti, išlaikyti ožio aukojimo apeigas, net ir įsigalėjus krikščionybei.

Fragmentiškų duomenų apie ožio aukojimą skirtingomis intencijomis perteikia dar trys XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios šaltiniai. Pirmasis – Jokūbo Lavinskio laiškas Jonui Pauliui Kampanui (1583 m.), iš kurio sužinome, kad ožys kartais aukotas, siekiant sėkmės bitininkystėje⁷¹; antrasis – „Vilniaus kolegijos jėzuitų metinės ataskaitos“ (1583–1611 m.), kuriose rašoma, kad ožys aukojamas gimus vaikui ir dievui Nozalui, siekiant gero javų derliaus⁷²; trečiasis – „Lenkijos jėzuitų istorija“ (1619 m.), kurioje teigiama, kad pasėlių prievaizdui (*Nuosetas*) *aukotas ėriukas ar ožka, arba jautis, gausaus pagonių būrio atsivestas į lauką arba prie upės, o Gausinančiąją Deivę (Aukie) bičių spietimasi ir jų triušą paskatinančią, palankią darydavo baltos ožkos arba baltos vištos auka*⁷³.

Didelė tikimybė, kad paskutinis šaltinis yra kompiliuotas iš pirmųjų dviejų, tačiau ir šių pavyzdžių pakanka, kad galėtume konstatuoti, jog ožio auka buvo žinoma ne tik prūsams, bet ir lietuviams. Tikslai iš pirmo žvilgsnio atrodo skirtingi, tačiau bendresnioji jų prasmė yra ta pati – visokeriopo vaisingumo, gausos siekis, atsilyginimas dievams už visokeriopą gausą ir palaimą. Atkreiptinas dėmesys į skirtingus aukojimo būdus (ypač į retesnę – auką pavedant dievams per vandenį) ir dievų, kuriems aukojama, įvairovę. Akivaizdu, kad vieningo, unifikuoto aukojimo ritualo XVII a. pr. jau nebėra ir nebegalėjo būti.

Tokią pat išvadą galima padaryti ir pažvelgus į XVII a. pradžios rašytinius šaltinius, kuriuose fragmentiškai užsimenama apie ožio aukojimo refleksijas Livonijoje. Pirmajame šaltinyje – 1606 m. tėvo Erdmano Tolgsdorffo ataskaitoje (žr.: „Rygos jėzuitų kolegijos metinės ataskaitos“) paminima, kad tarp daugybės

įvairių aukų skirtingiems dievams *dar kitiems* miškeliuose aukoja jautį, vištą, paršėlį arba ožį, pabrėžiant, kad visi gyvūnai turi būti juodos spalvos⁷⁴. Tiesa, toje pačioje ataskaitoje kažkuri dievų dalis ir jų globojamos sferos yra išvardintos: *Vienas yra dangaus dievas, o kitas – žemės, kuriems visi kiti yra pavaldūs, kaip antai: žuvų, laukų, javų, sodų, galvijų, arklių, karvių ir kiti dievai. Arklių dievą vadina Ūsiniu (Usching), karvių – Maršu (Moschel), laukų ir javų – Ceruokliu (Cercklicing)*⁷⁵, tačiau kuriam iš jų galėjo būti aukojamas ožys, taip ir lieka neaišku. Laimei, kitas šaltinis – Dionysijaus Fabricijaus. „Trumpas Livonijos istorijos išdėstymas“ (1611–1620 m.) į šį klausimą pateikia atsakymą: *...kai trūkstant lietaus žemė yra labai išdžiūvusi, ant kalvelių miško tankmėje garbina griaustinį ir jam aukoja juodą telyčaitę, juodą ožį ir juodą gaidį; juos papjovus, pagal paprotį, susirenka visi kaimynai ir kartu valgydami bei gerdami šaukiasi Perkūno, tai yra Griausmo dievo, jam visų pirma įpila kaušą alaus, kurį apnešę tris kartus apie ugnį ir ją pakurstę pagaliau išpila jon maldaudami Perkūną juodų lietaus ir vandens*⁷⁶.

Pastarųjų dviejų šaltinių informacija reikšminga dėl dviejų dalykų: a) abiem atvejais aiškiai nurodyta, kad turi būti aukojamas juodas ožys, b) juodas ožys aukojamas ne žemės dievams (kaip įprasta, kaip dažnai akcentuojama tyrinėtojų), bet dangaus, griausmo ir lietaus valdytojui Perkūnui. Galima prielaida – juodas gyvulys pasirenkamas dėl siekiamo tikslo – išprašyti Perkūną juodų lietaus debesų.

Duomenų apie ožio aukojimą randame ir dar bent keliuose XVII a. šaltiniuose. Minėtini Edvardo Vagnerio, Celestino Mislenotos, Wolfgango Christophoro Nettelhorsto darbai, tačiau visi jie – tik ankstesnių šaltinių kompiliacijos.

Atskirai aptartinas tik vienas XVII a. pab. autorius – Matas Pretorijus ir jo aprašytos ožio aukojimo apeigos. Pirmasis fragmentas, kuriame vaizduojamas ožio aukojimas užbaigus mėslavežį⁷⁷, laikytinas „Sūduvių knygelės“ sekinium, nes visiškai sutampa apeigos eiga. Kita priežastis – labai abejotina, ar XVII a. pab. dar gana viešai galėjo būti aukojamas ožys seniesiems dievams. Per menka bendram kontekste atrodo ir aukojimo intencija – padėkoti už tai, kad *davė gerai išvežti mėsą*.

Kur kas patikimesne (originalia) laikytina kita M. Pretorijaus aprašyta apeiga, kuri atliekama prieš žiemkenčių sėją: *Netoli nuo akmens buvo iškelta aukšta kartis – mažiausiai 8 sieksnių, ant kurios buvo ištemptas ožkos kailis, o viršuje pritaistas didelis įvairiausių javų ir žolių kuokštas. [...] Po maldos išgėręs kaušeli, jis (vaidilutis) palietė kartį, tada visi prišokę kartį ištraukė ir griebė už kuokšto; ožkos kailį vaidilutis pasiėmė kaip užmokestį už savo triūsą, o žoles, buvusias ant stiebo, labai taupiai visiems išdalijo. [...] sako, kad jie tokį ožkos kailį iškel-davo tada, kai pradėdavo sėti žiemkenčius*⁷⁸.

Ožio kailis šioje apeigoje galėjo reprezentuoti visą ožį, o pastarasis – dievą Perkūną. Taip manyti leidžia Snorrio Eddoje pavaizduota dievo Toro kelionė ratais, į kuriuos pakinkyti du ožiai. Apsistojęs nakvynei pas valstietį Toras papjauna savo ožius ir išviręs suvalgo jų mėsą vakarienei. Rytą Toras paima savo kūjį, pašventina kailius, ir ožiai atgyja. Tik vienas ožys šlubuoja, nes valstiečio sūnus slaptomis buvo paėmęs vieną ožio šlaunies kaulą ir suskaldęs, norėdamas išsiimti čiulpus⁷⁹. Kad ožys galėtų būti Perkūno reprezentantas, rodo ir lietuvių mitologinės sakinės, kuriose velnias atpažįstamas, juo atsikratoma sušėrus,

uždrožus ožio skūra⁸⁰. Šis M. Pretorijaus aprašas iš dalies paaiškina, kodėl XVI a. aukojimo apeigų aprašuose ožio kailis nėra nei sudeginamas, nei užkasamas į žemę. Pastaba, kad ožio kailis iškeliamas ant karties rudenį (pradėjus sėti žiemkenčius), sykiu yra ir nuoroda į apeigos tikslą – apsaugoti žiemkenčius, garantuoti gerą jų derlių ateinančiais metais.

APIBENDRINIMAS

Atrinkti ir išanalizuoti XIII–XVII a. rašytinių šaltinių duomenys leidžia formuluoti išvadą, kad ožys XIII–XVII a. ritualuose dažniausiai siejamas su Perkūnu. Tokia išvada galima dėl kelių dalykų: a) ožys aptariamuoju laikotarpiu aukotas aukščiausiesiems dievams (tarp jų ir Perkūnui), visiems dievams (tarp jų ir Perkūnui), tik Perkūnui, vaisingumą, derlingumą laiduojantiems dievams, kurie šaltiniuose įvardinti eufemizmais (*Nosolum, Nuosetas*) arba iš viso neįvardinti; b) aukojimo siekiai patys įvairiausi – pergalė mūšyje (?), dievų rūstybės atpirkimas, maro (kitų ligų) atitolinimas, sėkmingas gimdymas, bičių spietimas, pasėlių priežiūra ir t. t., o bendra visų šių siekių prasmė – visokeriopas vaisingumas ir derlingumas; c) šios funkcijos ir dar visų atmosferos reiškinių valdymas, kaip žinoma, priskiriami Perkūnui⁸¹.

Pateiktą išvadą paremia ir XVIII–XX a. pr. tikėjimai, papročiai, tautosaka, net sapnų aiškinimai, kuriuose įžiūrėtinos ožio ir Perkūno paralelės, o ožys neatsiejamas nuo vaisingumo, derlingumo. Ir ne tik lietuviams. Fragmentiškai į tai savo darbuose jau buvo atkreipusi dėmesį M. Gimbutienė, sakydama, kad *Lietuvoje ožys buvo smarkus Perkūno palydovas, vyriškos jėgos simbolis (dainų oželis), orą pranašaujantis gyvulys ir auka dievams*⁸²; N. Laurinkienė, pastebėdama, kad tautosakos kūriniuose ožys traukia Perkūno vežimą, o apie Perkūno pasirodymą praneša jo paukštis Perkūno oželis⁸³. Prie to dar galima pridėti tikėjimą, kad Perkūno sukeltą gaisrą galima užgesinti ožkos pienu⁸⁴; vaistažolė Perkūno oželį, kurią degtine apipylę geria nuo pilvo skaudėjimo; mįslę apie perkūniją: *Eina ožys rėkdamas, ragu dangų drėksdamas*. Ožio sąsajos su Perkūnu (perkūnija) regimos ir iš latvių tikėjimo: *„Kad kazas spiro un blauj, tad būs pērķona lietus*⁸⁵.

Dž. Frezerio liudijimu, daugelyje Prūsijos valstybės vietų valstiečiai, regėdami vilnijantį javų lauką, sako: *Tai ožiai vaikosi vienas kitą; Tai vėjas veja ožius per javus; Tai ožiai ganosi javuose*. Toks reiškinys turėjo garantuoti gerą javų derlių. Žemutinėje Bavarijoje, supjovus paskutinį pėdą, į jį įsmeigiami du ragai, ir toks pėdas vadinamas „Raguotuoju ožiu“; Švabijoje, pabaigus javapjūtę, ožys daromas iš medžio, puošiamas gėlėmis, javų kuokštais ir pastatomas nupjautame lauکه, Badeno apylinkėse ožiu vadinamas tiesiog paskutinis supjautas ir surištas javų pėdas. Javapjūtės ožiu (ožka) dar vadinamas paskutinįjį pėdą supjovęs pjovėjas, paskutinįjį pėdą surišusi rišėja; paskutinįjį vežimą į klojimą parvadeliojęs vežėjas, paskutinis kuliamas pėdas, paskutinįjį pėdą kūlęs kūlėjas ir t. t.⁸⁶. Čia žinomas ir paprotys, kai pirmasis pabaigęs kūlę valstietis nešą ožį (t. y. javų dvasią) kaimynui, kuris kūlės dar nėra pabaigęs, šis – dar kitam ir t. t. Regis, kad anksčiau šis paprotys buvo suvokiamas kaip pagarbos, pagalbos kaimynui ženklas, tačiau vėliau tapo kaimyno, vėluojančio su kūle, pajukos įrankiu⁸⁷.

Tiek pat reikšmingas ožys ir gyvulių prieaugliui. M. Pretorijaus liudijimu, ožys yra naudingas galvijų gervei, nes *ožio kvapas teigiamai veikia galvijų pašarą, dėl to buvo mėgstama ožį laikyti prie arklių ir jaučių, jis nubaidydavo galvijams žalingus žalčius*,

ypač tada, jei tvartuose buvo smilkoma ožio rago. Jei kuriam gyvuliui atsirasdavo gumbų, beveik niekas nepadėdavo geriau negu ožio mėšlas⁸⁸. Beje, šis tikėjimas išliko ir vėlyvojo laikotarpio (XX a.) pasakojimuose: *Žmonės laikydavo tvartuose senus ožius – arkliai ir raguočiai nesirgdavo*⁸⁹.

Visokeriopą sėkmę galėjo garantuoti sodyboje iškelta ožio kaukolė: *Manyta, kad arklio (rečiau jaučio ar ožio) kaukolė, iškelta ant stulpo ar padėta kitoje aukštoje vietoje, garantuoja gerą žmonių ir gyvulių gyvenimą, vaisingumą, gausų derlių ir gina žmones bei gyvulius nuo žūties, ligų, parazitų ir blogos akies*⁹⁰. Tą pačią funkciją, matyt, turėjo atlikti ir ožkų ragai kaupuose⁹¹. Veliuonos bažnytinių žemių kaupuose, kurie supilti Žygimanto I laikais, be kitų su senąja pasaulėžiūra susijusių dalykų (arklio, šuns galva, šerno ar vilko dantys, suverti ant arklio ašutų ir pan.), kaip rodo bažnytinių fundacijų dokumentai, būta ir ožkų ragų⁹².

Iki pat XX a. vaisingumą simbolizuojančią ožio kaukę lietuviai išlaikė ir Kalėdų, Užgavėnių (rečiau – vestuvių) persirengėlių

vaikštyne⁹³. Dažni ožys ar ožio kaukė ir slavų tautų papročiuose, tautosakoje. Čia ja taip pat išreiškiama vaisingumo, derlingumo idėja⁹⁴. Rusai, baltarusiai Kalėdoms ir Naujiesiems metams kepdavo karvutės ar ožkelės sausainius ir dovanodavo kalėdotojams, kad gyvuliai gerai augtų⁹⁵.

Prosenovinio aukojimo refleksija, matyt, laikytina ir ožio vedimo apeiga, kurią rudeniu atėjus atlieka piemenys, siekdami prisišaukti sniego ir taip užbaigti ganiavos sezoną. Apie tai jau gana plačiai rašyta⁹⁶. Folkloristų taip pat ne kartą atkreiptas dėmesys į apeigų ir papročių virtimo pramogomis, žaidimais procesą⁹⁷. Beje, latviams žinomi panašūs tikėjimai: *Kad gans gribējis, lai otrā dienā snigtu sniegs, tad bijusi kaza trīs reiz atsprākliski ap akmeni jāapved*⁹⁸; *Kad baltu kazu apvedot ap baltu bērzu, tad esot drīz ziema*⁹⁹.

Neigiamas ožio / ožkos įvaizdis, kaip rodo rašytinių šaltinių analizė, galėjo atsirasti tik su krikščionybe, kai norėta sudemoninti visa, kas susiję su senąja religija. Mat ir Europoje viduramžiais ožio nagai ir ragai buvo laikomi velnio atributais, manyta, kad ant

Lentelė. Ožio aukojimo apeigos XIII–XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose

Šaltinis	Kam aukota	Kokiu tikslu	Kas ir kaip aukojama	Kur vyksta apeiga / Kas jai vadovauja
Senoji Livonijos kronika (??)	Perkūnui (?)	Siekiant pergaltės, kad priešas atsitrauktų (?)	Ožiai mėtomi nuo pilies sienų	Pilyje / ?
S. Grunau kronika (1529 m.). Aprašomi 573 m. įvykiai	Perkūnui (Perkūnui, Patului, Patimpui?)	Paskirstant palikuonims žemes, išpažįstant nusižengimus	Papjauto ožio mėsa iškepama	Rikojote / Krivis
S. Grunau kronika (1529 m.)	Perkūnui (?)	Išpažįstant nusižengimus	Ožiui nupjaunama galva, nulupamas kailis, mėsa iškepama ir išdalijama dalyvaujantiems apeigoje	Valstiečio namuose / Vaidilutis
„Sūduvių knygelė“ (1820–1530 m.)	Visiems prūsų dievams	Numaldyti dievų rūstybę	Ožys papjaunamas, mėsa išverdama katile ir ir išdalijama dalyvaujantiems apeigoje	Valstiečio sodyboje / Viršaitis
L. Davido kronika (1583 m.)	Visiems dievams	Numaldyti dievų rūstybę, siekiant pasveikti	Ožio galva nupjaunama ir sudeginama, kailis nulupamas, mėsa išverdama ir išdalijama visiems dalyvaujantiems apeigoje	Valstiečio sodyboje / Vaidila
Labguvos amtmono tarnybinis raštas (1571 m.)	Dideivaitei	Atitolinti marą	Juodam ožiui ant slenkščio nukertama galva. Tikėtina, kad ožio mėsa padalijama dalyvaujantiems apeigoje	Valstiečio sodyboje / valstietis Mikelis
„Lapelis iš dingusio laiško“ (XVI a.)	Žemiškajam dievui greta dangiškojo	?	Ožio turi būti mėsa verdama ir išdalijama visiems dalyvaujantiems apeigoje	Tai turi daryti visi vyrai
Jokūbo Lavinskio laiškas (1583 m.)	?	Siekiant sėkmės bitininkystėje	?	?
Vilniaus kolegijos jėzuitų metinės ataskaitos (1583–1611 m.)	?	Gimus vaikui	Ožiui nupjaunama galva ir kojos, o kūnas įmetamas į ežerą	Paežerėje
Vilniaus kolegijos jėzuitų metinės ataskaitos (1583–1611 m.)	Nosolum	Siekiant gero javų derliaus	Ožio kraują išpila į upę	Paupyje
Lenkijos jėzuitų istorija (1619 m.)	Pasėlių prievaizdui Nuosetui		Ožka atvesta į lauką ar prie upės	Lauke, paupyje
Lenkijos jėzuitų istorija (1619 m.)	Gausinančiai deivei Aukie	Kad bitės spiestų	Balta ožka	?
Rygos jėzuitų kolegijos metinės ataskaitos (1606 m.)	Dievams		Juodos spalvos ožys	Miške
D. Fabricijaus „Trumpas Livonijos istorijos išdėstymas“ (1611–1620 m.)	Perkūnui	Maldaujama lietaus	Juodas ožys	Miške ant kalvų
M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybės“ (XVII a. pab.)	?	Sėjant žiemkenčius	Ant karties iškeliamas ožio kailis	Prie akmens

ožio jodinėjančios raganos. Senosios baltų religijos demonizavimo pavyzdžių randama jau nuo XVI a. Johanas Davidas Wundereris veikale „Kelionė per Daniją, Rusiją ir Švediją“ (1589 m.) rašo, kad žemaičiai ...su velnio pagalba pasiverčia vilkais ar meškomis, latviai pasiverčia vilkais ir katėmis, naktimis raiti ant ožių laksto oru, miškuose ir tyrlaukiuose rengia savo sueigas...¹⁰⁰. Iš XVII a. raganų teismų Lietuvoje būtų taip pat matyti, kad senųjų vaisingumo apeigų besilaikantieji būdavo teisiami už raganavimą¹⁰¹. Šių procesų pėdsakų, kaip jau pastebėta straipsnio pradžioje, liko ir XIX–XX a. pr. užrašytuose tikėjimuose, tautosakoje, frazeologijoje.

NUORODOS:

- ¹ Archeologų duomenimis, ankstyviausių prijaukintų gyvulių – avių ir ožkų – rasta mezolitinėse (10 000 m. pr. Kr.) Castelnovo kultūros sluoksniuose Pietų Prancūzijos ir Rytų Ispanijos urvuose. Linkstama manyti, kad prijaukintos avys ir ožkos laivais atplukdytos iš rytinių Viduržemio jūrų pakrančių (Gimbutienė M. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, Vilnius: Mintis, 1994, p. 44).
- ² Clines D. A. J. *Biblijos enciklopedija*, Vilnius: Alma litera, 1992, p. 19. Pavyzdžiui, „Kunigų knygoje“ sakoma: *Jei jo atnaša deginamajai aukai yra iš smulkių gyvulių – avių ar ožkų kaimenės, jis atves sveiką aviną ar ožį*¹¹. *Jis bus papjautas prie šiaurinio aukuro šono VIEŠPATIES akiųvaizdoje. Tada Aarono sūnūs – kunigai išlies jo kraują ant visų aukuro šonų*¹². *Sukapotą į dalis, kunigas išdėlios mėsą drauge su galva ir taukais viršum degančių malkų ant aukuro*¹³. *O viduriai ir kojos bus apiplauti vandeni. Tada kunigas atnašaus visa, paversdamas dūmais ant aukuro. Tai yra deginamoji auka – malonaus kvapo ugnies atnaša VIEŠPAČIUI (Kunigų knyga. Prieiga per internetą – http://biblija.lt/index.aspx?cmp=rading&doc=BiblijaRKK1998_Kun_1. Žiūrėta 2014 09 18).*
- ³ Egidia [gr. aigis (kilm. aigidos) — ožkos oda, skydas iš jos], sen. graikų mitologijoje — Dzeuso skydas, dievų globos ir rūstybės simbolis.
- ⁴ Зайцев А. И. *Греческая религия и мифология*, С.-Петербург: Academia, 2005, p. 93.
- ⁵ Trenčeni-Valdampfels I. *Mitologija*, Vilnius: Mintis, 1972, p. 119–120.
- ⁶ *Mitologijos enciklopedija. T. II*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 333–334.
- ⁷ Авдеев А. Д. *Происхождение театра. Элементы театра в первобытном строе*. Ленинград, Москва: Искусство, 1959, p. 218.
- ⁸ Иванов В. В. Опыт истолкования древнеиндийских ритуальных и мифологических терминов образованных от. аśva «конь» (жертвоприношение коня и дерево aśvattha в древней Индии), *Проблемы истории языков и культуры народов Индии*, Москва: Наука, 1974, 117; Kregždys R. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I*. Kristburgo sutartis, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 134.
- ⁹ Lecouteux C. *Germanų mitologijos žodynas*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 209–211.
- ¹⁰ Daugnora L., Girininkas A. *Rytų Pabaltijo bendruomenių gyvenimai XI–II tūkst. pr. Kr.*, Kaunas: Lietuvos veterinarijos akademija, 2004, p. 188. Pavyzdžiui, viduriniame neolite Kretuono gyvenvietėje naminių gyvulių (avių, ožkų, galvijų) kaulai jau sudaro 4,24 proc. visų rastų kaulų (žr. Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos. II*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011, p. 143).
- ¹¹ Sabaliauskas A. *Iš kur jie? Pasakojimai apie žodžių kilmę*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1994, p. 248.
- ¹² *Lietuvių kalbos žodynas. T. VIII*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 1027–1029.
- ¹³ Ten pat, p. 1031–1032.
- ¹⁴ *Lietuvių kalbos žodynas. T. VIII*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 1025, 1030.
- ¹⁵ *Frazeologijos žodynas*, Redaktorių kolegija: Paulauskas J. ir kt., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001, 475–479; *Lietuvių kalbos žodynas. T. VIII*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 1024–1037.
- ¹⁶ Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 235–236; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. Jų kilmė ir reikšmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 274–275.
- ¹⁷ Vėlius N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 85, 86; *Senovės baltų pasaulėžiūra: struktūros bruožai*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 97; *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimos. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Vilk-*

takiai, Vilnius: Vaga, 1977, p. 222. Šią ir kitas diskutuotinas N. Vėlius prielaidas pagrįstai kritikavo Jonas Balys (žr. Balys J. *Raštai. T. II*. Parengė R. Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 351–355).

¹⁸ Greimas A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 448.

¹⁹ Kiškienė E. Uteniškių keiksmas, *Šiaurės Atėnai*, 2008 05 16, nr. 893. Prieiga per internetą: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110131122207/?leid_id=893&kas=straipsnis&st_id=15978 (žiūrėta 2014 02 19).

²⁰ Masilionytė V. Apie vieną pasaulio modelio fragmentą: orus valdančios būtybės lietuvių ir vokiečių frazeologijoje, *Filologija. Nr. 12*, 2007, p. 75–76. Prieiga per internetą: <http://archive.minfolit.lt/arch/18501/18875.pdf>. Žiūrėta 2014 02 19).

²¹ Топоров В. Н. Несколько соображений о происхождении древнегреческой драмы к вопросу о индоевропейских истоках, Текст: семантика и структура, Москва: Наука, 1983, p. 99.

²² Beresnevičius G. *Dausos*, Klaipėda: Gimtinė: Taura, 1990, p. 48, 52, 56.

²³ Vaicekuskas A. *Lietuvių žiemos šventės*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, p. 122.

²⁴ Kerbelytė B. Etiologinės sakinės. Mitologinės sakinės. Padavimai. Legendos, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. T. III*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 25–26, 28, 263, 267, 278, 279; Balys J. *Raštai. T. I*. Parengė R. Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 170, 171, 179.

²⁵ Beresnevičius G. *Dausos*, Klaipėda: Gimtinė, Taura, 1990, p. 48; Elisonas J. Dievas Senelis, *Mūsų tautosaka. T. IX*, Kaunas, 1935, 46, p. 106–107.

²⁶ Balys J. Dvasios ir žmonės, *Lietuvių tautosakos lobynas*, 1956, p. 114–115; Beresnevičius G. *Dausos*, Klaipėda: Gimtinė, Taura, 1990, p. 52. Beje, N. Vėlius manytu, virtimas gyvuliais baltiškoje pasaulėžiūroje labiausiai sietinas su bausmės motyvais, o tokie mirusieji – su velniu (Vėlius N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. Folklorinio velnio analizė*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 187). Taip pat šie siužetai interpretuojami ir G. Beresnevičiaus darbuose (Beresnevičius G. *Dausos*, Klaipėda: Gimtinė, Taura, 1990, p. 56).

²⁷ Šmitas P. *Latvių mitologija*. Iš latvių kalbos vertė D. Razauskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 168. *Pasakas un teikas*. Prieiga per internetą – <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/04/04019.htm>. Žiūrėta 2014 10 12. La-

Užgavėnių ožys. 2006. Lietuvos liaudies buities muziejus. Vytauto Didžiojo nuotrauka. Iš „Žiemgalos leidyklos“ rinkinio (toliau – VD ŽL)

- tviešu tautas ticėjumi. 32412. Prieiga per internetą – <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>. Žiūrėta 2014 10 12.
- ²⁸ Wiedeman F. J. *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten*, St. Petersburg, 1876, p. 450.
- ²⁹ Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік, Навуковы редактор Сяргей Санько. Мінск: Беларусь, 2004, 211.
- ³⁰ Greimas A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 448.
- ³¹ Fox R. L. *Pagonys ir krikščionys Viduržemio pasaulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo*. Iš anglų kalbos vertė M. Adomėnas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 75.
- ³² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 250, 256.
- ³³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 289.
- ³⁴ Дюмезиль Ж. *Верховные боги индоевропейцев*. Пер. с франц. Т. В. Цивьян. Москва: Наука, 1986; Vėlius N. *Senovės lietuvių religija ir mitologija. Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*, Sud. B. Deksnys, Vilnius: Mintis, 1986, p. 16; Puhvel J. Baltų panteono indoeuropietiškoji struktūra, *Liaudies kultūra. Nr. 2*, 1992, p. 7; Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 67–71; Beresnevičius G. *Lietuvių religija ir mitologija: Sisteminė studija*, Vilnius: Tyto Alba, 2004, p. 151.
- ³⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 268, 306.
- ³⁶ Dar žr. Balsys R. Maldos į senuosius lietuvių ir prūsų dievus XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose, *Tautosakos darbai. T. XXXV*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 251.
- ³⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 22.
- ³⁸ Ten pat, p. 32.
- ³⁹ Ten pat, p. 34.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 97.
- ⁴¹ Ten pat, p. 110.
- ⁴² Ten pat, 2001, p. 93.
- ⁴³ Vyriausias Vaidevučio (*Widowuto*) sūnus *Liptho* (po jo ir kiti sūnūs) taip prisiekia tėvui: „Aš pažadu ir, jei nesilaikysiu savo žodžio, tai tegu nubaudžia mane mano dievas Perkūnas (Perkuno), tegu užmuša mane savo ugnimi“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 97).
- ⁴⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 97.
- ⁴⁵ Tą, beje, pastebi ir kalbininkai. Rolandas Kregždys, remdamasis rašytiniais šaltiniais ir K. Būgos, V. Mažiulio darbais, teigia: „... mintis apie ožio aukojimo ilgaamžiškumą yra teisinga“ (Kregždys R. *Baltų mitologijos etimologijos žodynas I. Kristburgo sutartis*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 119).
- ⁴⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 148.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 143–144.
- ⁴⁸ Izraelitai – Izraelio tauta, senovės semitų etninė grupė, XIV–VII a. pr. Kr. gyvenusi Palestinoje. Po VII a. pr. Kr. iš izraelitų išsivystė dvi atskiros etninės grupės – žydai ir samariečiai. Izraelitų istorija išsamiai aprašyta šventajame rašte Biblijoje. Atrodo, kad kai kurie religiniai vaizdiniai, ištisi ritualai ar ritualų elementai iš izraelitų buvo perimti ir kitų tautų, tarp jų ir baltų.
- ⁴⁹ Pasak Froido, „taisyklė, reikalaujanti, kad kiekvienas aukojimo dalyvis paragautų paaukoto gyvūno mėsos, turi tą pačią prasmę, kaip ir įsakymas visai genčiai dalyvauti nusikaltusiojo gentainio egzekucijoje“ (Freud S. *Totemas ir tabu. Kai kurie sutapimai laukinių ir neurotikų psichikos gyvenime*, Vilnius: Vaga, 2010, p. 195).
- ⁵⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 152.
- ⁵¹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 317.
- ⁵² *Lietuvių enciklopedija. T. XXVIII*. Redagavo J. Girnius, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1963, p. 36.
- ⁵³ Fox R. L. *Pagonys ir krikščionys Viduržemio pasaulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo*. Iš anglų kalbos vertė M. Adomėnas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 60.
- ⁵⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 547; Balsys R. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 173–176.
- ⁵⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 208.
- ⁵⁶ Ten pat, p. 500, 549, 494.
- ⁵⁷ Ten pat, p. 281.
- ⁵⁸ Ten pat, p. 283.
- ⁵⁹ Ten pat, p. 283.
- ⁶⁰ Ten pat, p. 285.
- ⁶¹ Ten pat, p. 286.
- ⁶² Ten pat, p. 228.
- ⁶³ Plačiau žr. Balsys R. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 246–247.
- ⁶⁴ Ten pat, p. 243.
- ⁶⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 166.
- ⁶⁶ Ten pat, p. 208.
- ⁶⁷ Ten pat, p. 154.
- ⁶⁸ Būtent taip ritualo adresatą linkęs įvardinti N. Vėlius (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 165).
- ⁶⁹ Fox R. L. *Pagonys ir krikščionys Viduržemio pasaulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo*. Iš anglų kalbos vertė M. Adomėnas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 59.
- ⁷⁰ Plačiau žr. Balsys R. Dievo stalas XVI–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis, *Logos. Nr. 69*, 2011, p. 150–162.
- ⁷¹ „Dėl bičių gyvavo toks prietaras, kad, sėdint kitiems ratu ir žyniui tariant kažkokius žodžius, aukodavo gaidį bei vištą ir vienu ypu išgerdavo tris bokalus, sumaišytus su medumi. Kiti dėl to paties dalyko turėjo paprotį aukoti ožį“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 608).
- ⁷² „Kai kurie, kai tik gimsta vaikas, prie ežero nuveda ožiuką; ten nupjovę galvą ir kojas, kūną įmeta į ežerą“; „Kiti dievui, vardu, Nozolas (*Nosolum*), aukoja ožį ir jo kraują išpila į upę, kad tas dievas duotų gerą javų derlių“ (Ten pat, p. 628, 631).
- ⁷³ Ališauskas V. Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai... (vienos dėlionės gabalėliai), *Naujasis Židinys-Aidai. Nr. 2*, 2012, p. 101–102.
- ⁷⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 557. Ta pati informacija yra ir 1613 m. Livonijos bažnyčių vizitacijos ataskaitose (Ten pat, p. 562).
- ⁷⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III*. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 556–557.
- ⁷⁶ Ten pat, 5 p. 73.
- ⁷⁷ „Pavakariais, kai mėšlavežis baigiamas, šeimininkė padengia stalą. Tada į trobą ateina maldininkas, šio nesant, šeimininkas, ožiu vedinas, jam pripilamas kaušelis ir jis dėkoja Dievui, kad davė gerai išvežti mėšlą, saugojo žmones, arklius ir pakinktus. Kol pripila kitą kaušelį, jis pradeda atnašavimą maždaug taip: „Dabar, Dieve, už tavo didį gerumą, kad mums sveikiems davei išvežti mėšlą ir patręsti lauką, mes tau dovanojame šį ožį, kurį tavo garbei papjaušim ir apie tave mąstydami suvalgysim. Būk mums malonus, Viešpatie!“ ir t.t.“ <....> „Kol jis taip meldžiasi, kiti laiko ožį iškeltą. Pasimeldęs ir išgėręs ožį papjauna. Kraują surenka. Moterys tuo krauju brauko karvėms, arkliams, kiaulėms per snukius dėl vaisingumo. Kraują laiko ir vartoja gyvuliams ir žmonėms gydyti. [...] Kai ožiena jau paruošta valgyti, vėl meldžiamasi ir prašoma, kad Dievas teiktųsi laiminti mėsą, ir pavedamas Dievui šeimininkas“ (Ten pat, p. 298.).
- ⁷⁸ Ten pat, p. 254.
- ⁷⁹ *Младшая Эдда*, Издание подготовили О. А. Смирницкая и М. И. Стеблин-Каменский. Ленинград, 1970, p. 40–41; Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 104.
- ⁸⁰ Kerbelytė B. Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. T. III*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 252; Pasakos. Sakmės. Oracijos. *Surinko M. Davainis-Silvestraitis*. Parengė B. Kerbelytė ir K. Viščinaitis, Vilnius: Vaga, 1973, p. 80–82.

- ⁸¹ Čia prisimintinas dar iki krikščionybės galimai įvykęs vieno dangaus dievo skilimas, kurio metu atsirado, susiformavo griausmo dievas Perkūnas (plg. skandinavų Toras, pietų germanų Donaras) (žr.: Balys J. *Raštai. T. I.* Parengė R. Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 258).
- ⁸² Gimbutienė M. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, Vilnius, 1994, p. 48.
- ⁸³ Laurinkienė N. *Senovė lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 75, p. 103; Laurinkienė N. Griaustinio dievas Perkūnas, *Tautosakos darbai. T. V (XII)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 121–123. Tikima, kad „Perkūno oželis esąs Perkūno siūstas žmonėms pranešti apie būsimas audras ir perkūnijas“, „...jis bemekendamas prišaukia audrą su perkūnija“, „...praneša ateinant Perkūną“, o pats „Perkūnas – senis su varine barzda, vienoje rankoje laiko ožį už virvės, o kitoje – kirvį“; „Perkūnas – senis, pasikinkęs į dirvatį ožį, ir su juo važinėja po debesį“ (žr.: Balys J. *Raštai. T. I.* Parengė R. Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 47, 53).
- ⁸⁴ Ten pat, p. 72.
- ⁸⁵ „Kai ožkos spyriojasi ir bliauna, tai bus lietus su perkūnija“, Latviešu tautos ticėjumi. 13328. Prieiga per internetą – <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>. Žiūrėta 2014 10 p. 12.
- ⁸⁶ Фрезер Д. Д. Золотая ветвь. Исследование магии и религии, Москва: Издательство политической литературы, 1980, p. 502–505.
- ⁸⁷ Beje, šiokių tokių panašumų ar bent sąsajų su išvardintais pavyzdžiais galima rasti ir Lietuvoje. Antai Onušio apylinkėse (Trakų r.) bare paliktas nenupjautas karpas vadinamas ožiu; frazeologizmas ožką padaryti – pjaunant iš paskos aplenkti pirmesni; ožiu, kaip jau minėta, taip pat vadinami javų kūlės metu naudojami daiktai – suolas rugiams blokšti ir suolas kūliams krėsti (*Lietuvių kalbos žodynas. T. VIII*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 1028–1029, 1032).
- ⁸⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III.* Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 239.
- ⁸⁹ Kerbelytė B. Pasakojimai. Anekdota. Oracijos, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. T. IV*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 57.
- ⁹⁰ Gimbutienė M. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, Vilnius: Mintis, 1994, p. 44.
- ⁹¹ Kaupas – tai dirbtinai supiltas kauburys iš žemės, akmenų arba juos maišant, arba dedant pakaitomis. Dauguma jų buvo apvalūs, kartais piramidės formos. Į kaupus dėdavo anglių, plytų, geležies, stiklo gabalų, kalvių gargažų, butelių su simbolika arba dokumentais (žemėlapiams, ribų aprašymais). Darbus atlikdavo matininkas su šaukūnu. Pagrindiniai kaupai vadinami kampiniais. Jie ribodavo kelių šeimų žemes, o tarp jų būdavo įterpiami mažesni, vadinami viduriniai. Kaimo bernus, kurie pildavo kaupus, nuplakdavo, kad atsimintų kaupio vietą (žr.: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. 37*, Warszawa, 1904, p. 873–874).
- ⁹² Spurgevičius P. Veliunos bažnytinio kaupų simbolika, *Acta humanitica universitatis Saulensis. T. 6*, 2008, p. 45–51.
- ⁹³ Balys J. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, Vilnius: Mintis, 1993, 61–62; Vaicekuskas A. *Lietuvių žiemos šventės*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, p. 116.
- ⁹⁴ Баибурин А. К. Ритуал: свое и чужое. Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. Отв. редактор Б. И. Путилов, Ленинград: Наука, 1990, p. 6; Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. Отв. редактор С. А. Токаев, Москва: Наука, 1983, p. 71, 75, 77, 186, 188, 191. Dar XIX a. pabaigoje sprendžiamas gyvulinio kaukių kilmės klausimą. O. Mileris net prieina prie išvados, kad viena įtikinamiausių hipotezių – persikūnijimas į gyvūną susijęs su tikėjimu, kad būtent tokiu pavidalu įsivaizduota dievybė, o gyvūno ar persirengėlio pasirodymas – tapatus dievybės apsiareiškimui rituale (žr.: Миллер О. Ф. Опыт исторического ообозрения русской словесности. Ч. I, Санктпетербург, 1865, p. 38). Pastarąją hipotezę paremia baltarusių kalėdinė daina: „Pasisukiok, ož / Ant kanopėlių, / Ant sidabrinų, / Ant tų aukštųjų, / Kur ožys vaikšto, / Ten javai dera, / Kur jis prabėga, / Ten jie išgula. / Kur ožys ragu, / Ten javai guba, / Kur ožys uodega, / Ten javai krūmu. / Kur ožys koja, / Ten javai kapa (Беларуский фольклор. Хрэстаматія, Складалі К. Кабашніка, Г. Барташэвіч і др. Мінск, 1985, p. 98. Vertimas: Bronislava Kerbelytė. *Slavų folkloras*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, p. 39–40. Apie šią dainą dar žr. Laurinkienė N. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 177).
- ⁹⁵ Kerbelytė B. *Slavų folkloras*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, p. 50.
- ⁹⁶ Dulaitienė-Glemžaitė E. *Kupiškėnų senovė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 201; Macijauskaitė-Bonda J. Lietaus ir sniego šaukimas bei nuvarymas lietuvių folklore, *Tautosakos darbai. T. XXXI*, Vilnius, 2006, p. 169–182; Mikšaitė-Čičiurkienė R. Žiemos šaukimo ritualas Aukštaitijoje, *Žiemgala. Nr. 1*, 2010, p. 28–33. Prieiga per internetą: http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/4_mikstaite.pdf. Žiūrėta 2014 02 19.
- ⁹⁷ Sauka D. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo, 1982, p. 93.
- ⁹⁸ „Kai piemu nori, kad kitą dieną snigtų, turi atbulą ožį tris kartus apvesti aplink akmenį“, Latviešu tautos ticėjumi, 13330. Prieiga per internetą – <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>. Žiūrėta 2014 10 12.
- ⁹⁹ Kai baltą ožį apveda aplink beržą, tai netrukus ateis žiema, Latviešu tautos ticėjumi, 13331. Prieiga per internetą – <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>. Žiūrėta 2014 10 12.
- ¹⁰⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II.* Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 640.
- ¹⁰¹ 1694 m. rugsėjo 12 d. kaltinimas Šiaulių ekonomijos Mitkūnų kaimo valstiečiui: „Pirmiausia visi viso sodžiaus vyrai pareiškė sąžiningai, kad pats Jonas Ūba išnešęs laukan ožio žarnas pakabino ant sausos obels, o kai jo paklausė, kam jis taip daro, tai jis paaiškino, jog daro tam, kad jam visados rastųsi stiprūs darbui arkliai“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III.* Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 443).

ETHNOLOGY. SCIENTIFIC RESEARCH WORK

Rimantas Balsys

GOAT IN THE BALTS' EMOTIONAL ATTITUDE: FROM THE SACRIFICE TO THE GODS TO THE DEVIL'S BEAST

Summary

In the works of mythologists, folklorists and ethnologists we find conflicting opinions about the image of the goat in the 19th–20th-century customs, folklore and beliefs. For some researchers, the goat is the devil's beast, for others it is inseparable from the Balts' god Perkūnas (Thunder). Both often base themselves only on the late period, i.e. folklore texts, custom descriptions and beliefs of the 19th and the beginning of the 20th century. However, in order to understand the origin and meaning of the images found in the customs and folklore texts of various genres of this period, it is necessary to investigate the early, i.e. the 13th to the end of the 17th-century written sources that provide data about the ancient Baltic religion.

The selected and analyzed written sources of the 13th to the 17th century allow to come to the conclusion that the goat in the 13th–17th-century rituals is inseparable from Perkūnas. Such a conclusion is possible due to several things: a) the goat during that period was sacrificed to the highest gods (including Perkūnas), to all the gods (including Perkūnas), only to Perkūnas, to the fertility gods that in the sources are identified by euphemisms (*Nosolum*, *Nuosetas*), or do not identified at all; b) by the offerings the people wished for a victory in the battle (?), successful childbirth, crop management, to stave off plague (and other diseases), etc., and the total meaning of all these wishes is every kind of fertility; c) these functions and also all atmospheric phenomena management are attributed to Perkūnas.

The conclusion is also supported by the 18th century to the beginning of 20th century beliefs, customs, folklore, and even dream interpretations, in which are distinguished parallels between the goat and Perkūnas, but the goat is inseparable from all kinds of fertility.

R. Balsys, prof. dr. (hp)
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294, Klaipėda
rimantas.balsys@ku.lt

Gauta 2013 10 10
Atiduota spausdinti 2013 10 30